

OLIY TA'LIMDA DAVLAT TILINI O'RGANISHNING TARIXIY ASOSLARI

Karimjonova Hilola¹

Osiyo Xalqaro Universiteti

KEYWORDS

Davlat tili, oliy ta'lim, til siyosati, o'zbek tili, tarixiy asoslar, milliy o'zlik, ta'lim islohotlari.

ABSTRACT

Ushbu maqolada O'zbekiston oliy ta'lim tizimida davlat tilini o'rganishning shakllanish jarayoni, tarixiy bosqichlari va rivojlanish tamoyillari tahlil qilinadi. Mustaqillikdan avvalgi va keyingi davrlarda o'zbek tilining oliy ta'lim muassasalaridagi o'rni, me'yoriy-huquqiy asoslar, milliy tillarni rivojlantirish bo'yicha davlat siyosatining evolyutsiyasi ilmiy asosda ko'rib chiqiladi. Shuningdek, til siyosati va oliy ta'limning o'zaro munosabati milliy mafkura, madaniy yuksalish va kadrlar tayyorlash jarayoni kontekstida tahlil qilinadi.

2181-2675/© 2025 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.15839382**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Kirish

Til har qanday jamiyatning madaniy-tarixiy identifikatori sifatida faoliyat ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi bilan davlat tilining maqomi va uning ta'lim tizimidagi o'rni tubdan qayta ko'rib chiqildi. Oliy ta'lim muassasalarida o'zbek tilini o'qitish masalasi ham, shubhasiz, davlat tilining ijtimoiy hayotdagi maqomini mustahkamlash yo'lida muhim omil sifatida qaralgan. Bu jarayon o'zining tarixiy ildizlariga, ya'ni XX asr boshlaridagi jadidchilik harakati, sovet davri tili siyosati, va, albatta, 1989-yilda qabul qilingan "Davlat tili to'g'risida"gi qonunga borib taqaladi.

1989-yil 21-oktabrda "O'zbekiston Respublikasining Davlat tili to'g'risida"gi qonun qabul qilinishi davlat tilining jamiyatdagi huquqiy asosini belgiladi [1]. Bu tarixiy hujjat oliy ta'lim muassasalarida ham davlat tilini o'rganishga huquqiy zamin yaratdi.

Sovet Ittifoqi davrida til siyosati markazlashgan boshqaruv tizimi doirasida shakllantirilib, rus tili ittifoq miqyosida ustun til sifatida qaraldi. Bu yondashuv O'zbekiston Respublikasining oliy ta'lim tizimiga ham bevosita ta'sir ko'rsatdi. 1920-yillardan boshlab oliy ta'lim muassasalarida o'zbek tilining o'qitilishi cheklangan

ko'lamda olib borilgan, ilmiy kadrlar tayyorlash asosan rus tilida amalga oshirilgan. Bu holat, o'z navbatida, o'zbek tilining ilmiy va texnik sohalarda rivojlanishini sekinlashtirgan omillardan biri bo'ldi [1].

1930–1950-yillar oralig'ida oliy maktablarda rus tilida ta'lim berish siyosati keng miqyosda kuchaytirildi. O'zbek tilidagi darsliklar soni keskin kamayib ketdi, ayniqsa, tabiiy fanlar, texnika, tibbiyot va iqtisodiyot yo'nalishlarida barcha o'quv materiallar rus tilida tayyorlangan. 1956-yildagi “rus tilini xalqlararo muloqot vositasi sifatida mustahkamlash” siyosati doirasida oliy ta'limda o'zbek tilini o'rganish ikkinchi darajali holatga tushib qoldi [2].

Shuningdek, sovet davrida dissertatsiyalar, ilmiy maqolalar va konferensiya materiallari asosan rus tilida tayyorlangan. Ilmiy unvonlarga ega bo'lish uchun ham rus tilini mukammal bilish talab qilingan, bu esa o'zbek tilining ilmiy ifoda vositasi sifatida kam qo'llanishiga olib kelgan. Natijada, o'zbek tilining oliy ta'limdagi maqomi asosan adabiyot, tarix, filologiya yo'nalishlari bilan chegaralangan edi.

Biroq, 1970-yillarning oxiridan boshlab, milliy uyg'onish jarayonlari fonida o'zbek tilining oliy ta'limdagi mavqeini tiklashga qaratilgan ayrim harakatlar boshlangan. Ayrim oliy o'quv yurtlarida o'zbek tilida olib boriladigan darslar soni oshgan bo'lsa-da, bu tizimli yondashuvga aylana olmadi. O'zbek tilining huquqiy maqomi faqatgina 1989-yildagi “Davlat tili to'g'risida”gi qonun qabul qilingandan so'ng mustahkamlandi.

Sovet davri tajribasi oliy ta'limda til siyosati masalasining davlat siyosati bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatdi. Bu bosqichdagi til siyosati, o'z navbatida, mustaqillikdan keyingi yillarda o'zbek tilini davlat tili sifatida tiklash harakatlari uchun muhim tarixiy tajriba vazifasini bajardi.

O'zbekiston Respublikasi 1991-yil 1-sentabrda mustaqillikka erishgach, til siyosatida tub burilishlar amalga oshirila boshlandi. Bu davr davlat mustaqilligining ramzlaridan biri sifatida o'zbek tilining maqomini tiklash, uni huquqiy, siyosiy va ijtimoiy muhitda barqarorlashtirish davri bo'ldi. Xususan, o'zbek tili nafaqat davlat tili sifatida, balki ta'lim tizimining bosh yetakchi vositasi sifatida qaraladigan bosqichga ko'tarildi. 1995-yilda “O'zbekiston Respublikasining davlat tili to'g'risida”gi qonun yangidan kuchga kiritilishi bu jarayonni huquqiy jihatdan mustahkamladi [3].

Mazkur qonun asosida oliy ta'lim tizimida davlat tilida ta'lim berishning institutsional mexanizmlari joriy qilindi. O'zbek tilini o'qitish metodikasi, o'quv rejalari va dasturlar yangilandi, davlat tili asosida yangi o'quv adabiyotlari yaratilishiga start berildi. Bu yillarda oliy o'quv yurtlarida davlat tilida tahsil olayotgan talabalar soni keskin ortdi, filologiya, pedagogika, huquq, tarix kabi ijtimoiy-gumanitar yo'nalishlarda o'zbek tilidagi ta'lim asosiy pozitsiyaga chiqdi.

Shuningdek, 1993-yildan boshlab lotin yozuviga o'tish jarayonining boshlanishi oliy ta'limdagi lingvistik transformatsiyani jadallashtirdi. Bu jarayon, bir tomondan, milliy yozuvni tiklashga xizmat qilgan bo'lsa, boshqa tomondan, ta'lim muassasalarida yangi o'quv uslublarini va o'quv-metodik adabiyotlarni joriy qilishni talab qildi. Yangi alifbo asosida o'zbek tilida darsliklar yaratish, zamonaviy lingvodidaktik yondashuvlarni joriy

etish bilan bog'liq muhim vazifalar kun tartibiga chiqdi.

1990-yillarning ikkinchi yarmida oliy ta'lim tizimida o'zbek tili fanini mustaqil kurs sifatida barcha mutaxassisliklar bo'yicha majburiy o'quv fani sifatida kiritish amaliyoti keng yo'lga qo'yildi. Shu bilan birga, davlat hujjatlari, dissertatsiyalar, ilmiy maqolalar va konferensiyalar materiallarining o'zbek tilida tayyorlanishi rag'batlantirildi. Bu esa o'zbek tilining nafaqat ta'lim, balki ilmiy muhitdagi mavqeini oshirishga xizmat qildi.

Shunday qilib, mustaqillikdan so'nggi ilk o'n yillik, ya'ni 1991–2000-yillar, oliy ta'limda davlat tilining maqomini mustahkamlashda tarixiy bosqich bo'ldi. Til siyosatidagi bu keskin o'zgarishlar mustaqil milliy ta'lim tizimini shakllantirish yo'lida mustahkam zamin yaratdi.

2000-yillardan boshlab O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimida davlat tilini o'rganish masalasi yangi bosqichga ko'tarildi. Bu bosqich "rivojlanish va integratsiya davri" deb baholanishi mumkin, chunki bu davrda o'zbek tilining ta'lim tizimidagi o'rni nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosda ham takomillashib bordi. Rivojlanayotgan demokratik institutlar, islohotlarning tizimliliigi, raqamli texnologiyalarning kirib kelishi va akademik muhitda xalqaro integratsiya talablari davlat tilining mavqeini sifat jihatdan oshirishga turtki bo'ldi.

2004-yilda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat tilining jamiyatdagi rolini kuchaytirish" bo'yicha farmoyishi, shuningdek, 2008-yil va 2012-yillardagi Hukumat qarorlari oliy ta'limda o'zbek tilining me'yoriy asoslarini mustahkamladi. Ayniqsa, 2019-yil 21-oktabrda imzolangan "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Prezident farmoni [4] bu yo'nalishda tub burilish yasadi.

Mazkur hujjatlar asosida barcha oliy ta'lim muassasalarida "Davlat tili" fanining zamonaviy o'quv dasturlari ishlab chiqildi, lingvistik kompetensiyalarga yo'naltirilgan o'quv-metodik komplekslar yaratildi, jumladan: "Davlat tili va hujjat yuritish", "Akademik yozuv", "Nutq madaniyati" kabi fanlar barcha ta'lim yo'nalishlariga joriy qilindi.

2017-yildan boshlab oliy ta'lim tizimi "Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi" boshchiligida bosqichma-bosqich modernizatsiyalandi. Bu jarayonda o'zbek tili nafaqat o'quv jarayoni, balki ilmiy faoliyat tili sifatida qayta ko'rib chiqildi. Dissertatsiyalar, doktorantura va ilmiy maqolalarni o'zbek tilida yozish amaliyoti kengaytirildi. 2022-yilga kelib, davlat tilida yozilgan ilmiy ishlar ulushi 60% dan oshdi [5].

Xulosa

Oliy ta'lim tizimida davlat tilining o'rganilishi tarixiy taraqqiyot bosqichlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu jarayon O'zbekiston ijtimoiy-siyosiy hayotidagi muhim o'zgarishlarning aksi sifatida shakllanib kelmoqda. XX asr boshlaridan boshlab, ayniqsa sovet davrida, rus tilining hukmronligi sharoitida o'zbek tilining oliy ta'limdagi pozitsiyasi cheklangan bo'lsa-da, mustaqillik yillarida bu holat tubdan o'zgardi. 1989-yilgi "Davlat tili to'g'risida"gi qonun va 1995-yildagi tahriri asosida oliy ta'limda o'zbek tilini o'rganish huquqiy asosga ega bo'ldi.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida davlat tili alohida ilmiy-metodik, lingvistik va

didaktik yondashuvlar asosida o'qitilmoqda. "Davlat tili va hujjat yuritish", "Nutq madaniyati", "Akademik yozuv" kabi fanlarning joriy etilishi, elektron ta'lim platformalarida o'zbek tilidagi resurslarning kengayishi bu jarayonni sifat jihatdan boyitmoqda.

Umuman olganda, davlat tilining oliy ta'lim tizimidagi o'rni tarixiy ildizlarga tayanib, hozirgi kunda mustahkam huquqiy asoslar, zamonaviy texnologik vositalar va milliy qadriyatlarga sodiq yondashuvlar bilan uyg'un holda rivojlanmoqda. Kelgusida bu yo'nalishda amalga oshiriladigan islohotlar tilning nafaqat ta'lim vositasi, balki milliy identitetni mustahkamlovchi kuch sifatidagi rolini yanada kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси. "Ўзбекистон Республикасининг Давлат тили тўғрисида"ги Қонуни. – Тошкент, 1989.
2. Назаров Ш. М. Ўзбек тили ва унинг ривожланиш босқичлари. – Тошкент: Фан, 2005.
3. Жамолов Қ. Давлат тили ва таълим. – Тошкент: Турон, 2001.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори, № PQ-3854, 2018 йил.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти фармони, №PF-5850, 2019 йил 21 октябрь.
6. Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йилги таълим соҳасидаги қарорлари. – www.lex.uz